

BAT-BATEKO BERTSOGINTZAREN DIDAKTIKAZ

PELLO ESNAL

Galdera nagusi bat du honako lan honek abiapuntu: *nola irakatsi bertsotan bat-batean egiten?* Alegia, nola irakatsi bertsotan egiten, bat-bateko bertsoak sortzen? Beraz, bat-bateko bertsogintzaz jardungo dugu; bat-bateko bertsogintzaren irakaskuntzaz, zehatzago.

Baina galdera nagusi hori egin bezain laster datorkigu gogora beste galdera zirikatzaile hura: irakats al daiteke bertsotan egiten?

Galdera zirikatzaile honen aurrean, mota guztietako jarre-rak ikusi ditugu: batzuentzat alferrikako galdera da, eta denborapasa hutsa horri erantzutea; beste batzuentzat, berriz, galdera teorikoegia. Gure ustez, aldiz, lagungarria da, ondo

erantzunez gero; batez ere, galdera nagusiari erantzuten lagun diezagukeen neurrian: *nola irakatsi bertsotan bat-batean egiten?*

Horregatik, bigarren galdera horri erantzungo diogu lan honen atarian. Gero pasako gara lehenengo nagusiari erantzutera. Bukatu, berriz, zenbait ondorio atereaz bukatuko dugu. Beraz, hiru zati ditu lan honek, hiru galderaren ardatzean: 1) irakats al daiteke bertsotan egiten?, 2) nola irakatsi bertsotan bat-batean egiten?, 3) atera al daiteke ondorio praktikorik?

Galdera horiei erantzuteko, argibide bat baino gehiago erabili beharko dugu.

- Hasteko, geure buruarekin izandako eskarmentua, nola entzule gisa edo lagunarteko bat-bateko bertsogintzan, hala bertso-eskoletan ikasleekin bost urtetan izandakoan ere; izandako eskarmentua eta nere eta laguneren bertsogintzaz egindako zenbait gogoeta.
- Gainera, eta ezinbestez, gure artean bertsogintzaz eta bertsolaritzaz jardun duten eta dihardutenen jarduna eta ekarria.
- Era berean, argibide izango zaizkigu didaktikan oro har eta hizkuntz irakaskuntzaren didaktikan (Glotodidaktikan) bereziki egindako zenbait gogoeta eta argitutako zenbait kontzeptu.

Besterik gabe, has gaitezen.

IRAKATS AL DAITEKE BERTSOTAN EGITEN?

Funtsik gabeko galdera dirudi, baina ez dugu uste halakoa denik, berehala ikusiko dugunez. Izan ere, batetik, beste zenbait galderaren bilduma dugu eta, bestetik, zenbait erantzunen bideragarri.

Hasteko, bada gure artean hori baino galdera zaharragorik eta zenbait hizpide jarri duenik. Besteak beste, honako hau: «bertsolaria jaio ala egin egiten da?»; edo bestela eginda, «berezkoa ala ikasia da» bertsotarako gaitasuna?

BEREZKOA ALA IKASIA?

Galdera honek erantzun bat baino gehiago jaso ditu: batzuk xebreak, beste batzuk ez hainbeste. Hemen horietako hirutara mugatuko gara: lehenengoa Joxe Agirre bertsolariak emana da, bigarrena Antton Aranburu eta Joxe Mari Iriondorena eta hirugarrena, berriz, Xabier Amurizarena.

Joxe Agirreren erantzuna Joxe Mari Iriondok eta Antton Aranburuk (1980) jasoa dugu. Hona hemen beren hitzetan:

«Joxe Agirre ‘Orandak’, behin batez “estraineko jaio behintzat” erantzun zidan *jaio ala egin* egiten zen galdegin niolarik.» (45 or.)

Antton Aranburu eta Joxe Mari Iriondoren erantzuna, berriz, Joxe Agirrerenaren ondoren dator, idazlan berean (1980):

«“Estraineko jaio” egiten dela bistakoa bada ere, gero *egin* egiten da bertsolaria. Eta euskaldunon ahozko literaturaren tradizioa laguntzaile delarik, ofizioa gero ikasi egiten dela esango nuke, neurri haundi batetan behintzat.

“Amezketan zilegi da bertsotan aritzea; horregatik, bertsolari on asko dago han” zioen behin batez Iztuetak. Eta egia da, Amezketako giroak, Errenteriakoak, Hernani edo Usurbilgoak, Asteasu eta Muxikakoak, bertsoari asko *egin* duela. Odoletik baino gehiago *girotik* bait dator bertsolaria, zati haundi batetan. Eta Xalbador zena, Lasarte, Lizaso edo Enbeitatarren semeek ere, giroz dakarte herentzia hori, nere ustez.

Nukleo jakinetan hainbat bertsolari izanaren arrazoia hor dago.» (45 or.; azpimarrak egileenak dira.)

Xabier Amurizak ere erantzun dio galdera horri. Luzea bada ere, ekar dezagun hona. Honela erantzuten dio bertsolaritza «berezkoa ala ikastekoa» den galderari (1985):

«Alderdi teknikoa pixka bat azaldu ondoren, ia topikoa dugun galdera horri erantzuteko moduan gaude, ea bertsolaritza berezkoa ala ikastekoa den alegia. “Horretarako jaio egin behar da”. “Berezkorik ez bada, alperrik ari zarete”. Uste honek aspaldi gainditurik egon behar luke, baina oraindik ere hor dabil normahiren ahoan. Berezkoa behar dela edo jaio egin behar dela esatea ezer ez esatea bezala da. Horrek ez du ezer esplikatzeko ez ezertarako argitasunik ematen. Bertsolaritzan ez ezik, beste edozein kirol, arte nahiz lanbidetan ere, “berezkorik ez bada, alperrik ari zarete”. Baina gakoa berezko hori non

dagoen aurkitzea da, norik eta zenbat daukan jakitea. Berezkoa lehengai bezala da: lehenbizi topatu egin behar da eta gero landu.

Horretarako modu bakarra aprobatzea da eta aprobatzeko aukera izan behar da. Aukera hori zoritxarrez gizarteko antolakuntzaren mende dago gehien bat. Gehienok irakatsi zai-guna ikasi dugu eta ikusi dugunari edo aukeran jarri digutena gustoa hartu diogu, hartu baldin badiogu. Haurrek herrian pilotaleku egokirik badute, pilotari ekingo diote eta aukerarik jartzen ez bazaie, haien berezkotasun guztiak hantxe joango dira hilobira, munduratu ziren moduan.

Gizakiak daukan berezkorik ederrena ikasmena da. Ez al da ikasteko ahalmen horixe animalietatik berezten gaituen dohai-rik haundiena? Zorionez berezkoaren lehengai oso zabal eta diskriminazio haundirik gabe zabaltzen du naturak gizakien artean. Gero datoz hor istiluak, lehen horretaz ohartzeko eta lantzeko aukeretan alegia. Ikastea esatean, ez ikastetxeak bakarrik izan buruan. Ikasmena jaiotzetik hil arte doan ahalmena da, bai etxean, bai ikastetxean, bai kalean, bai ametsetan, bai bakarrean, bai elkarrekin, bai oharturik, bai oharkabean. Nolanahi hitz batez, baina inola ere ez funtzionamendurik gabe. Beste kontu bat da sail askotan funtzionamendu horren mekanismorik ez ezagutzea, baina hori geure ezjakintzaren kontua da, ez berezkoaren misterioa. Zorionez bertsolaritzaren mekanismoak, teknika mailan batez ere, misteriotik atereak ditugu eta nahi duenak aprobak egiteko modua badu gaur. Ez dago esan beharrik aprobak egiteko ere bere garaiak direla eta txikitatik hasten denak, besteak beste, abantaila haundiak dituela, bai bertsolaritzan eta bai beste edozertan ere.» (472 or.)

Horra hor hiru erantzunak, zein baino zein: umoretsua lehenengoa, osoagoa bigarrena, erabatekoa hirugarrena. Eta hirurak jakingarriak. Sakon ditzagun zertxobait.

Bai; bat gatoz Amurizarekin: «Uste honek —‘horretarako jaio egin behar da’; ‘berezkorik ez bada, alperrik ari zarete’—aspaldi gainditurik egon behar luke, baina oraindik ere hor dabil nornahiren ahoan». Eta hor dabil, gure ustez, askatu gabeko korapiloren bat egon daitekeelako tartean, nahiz eta Amurizak berak askatua izan, egoki askatua ere, bi muturretatik tira eginez. Segi dezagun guk ere bi muturretatik tiraka.

HEZKUNTZA INFORMALA ETA HEZKUNTZA FORMALA

Hasieran ez zen eskolarik eta dena zen eskola: eskola zen familia, eskola zen lagunartea, eskola zen ingurua, eskola zen ametsa... Hasieran ez zen eskolarik, baina haurra gizon edo emakume egiten zen, hezi egiten zen, oro eskola zen hartan.

Gero etorri zen eskola, orain «eskola»z ezagun dugun hori. Eta pixkana-pixkana, gauza berriak ikasten hasi ziren haurrak eta ez hain haurrak, familian eta gizartean berez eta ia oharkabean ikasten zituzten haietaz gain. Eta gerora, eta apurka-a-apurka, gizartea eskolaren gain utziz joan da, batzuetan oharkabean eta besteetan jakinaren gainean, lehen, oro har, gizartearena zen eginbarra.

Eta, hala, bi hezkuntz eta bi eskola-mota ditugu gaur egunean: batetik, eskola formala eta hezkuntza formala —denok eskolaz eta bertan ematen den hezkuntzaz ulertzen duguna— eta, bestetik, eskola informala eta hezkuntza informala —fami-
liak, lagunarteak, ingurugiroak eta abarrek osatzen dutena—. Gogora ditzagun Amurizaren hitzak:

«Ikastea esatean ez ikastetxeak bakarrik izan buruan. Ikasmena jaiotzetik hil arte doan ahalmena da, bai etxean, bai ikastetxean, bai kalean, bai ametsetan, bai bakarrean, bai elkarrekin, bai oharturik, bai oharkabean.»

Eta bertsolaritzarentzat ere balio du, jakina, balio beharko du, oro har eta «edozein kirol, arte nahiz lanbide» edo gaitzat balio duen horrek.

Zer gertatzen da? Ia-ia gaur arte hezkuntza informaleko eta eskola informaleko gaia izan dela bertsolaritza: familian, kalean, lagunartean, tabernan, ingurugiroan... ikasi duela euskaldunak bertsotan («odoletik baino gehiago *girotik* bait dator bertsolaria, zati haundi batetan», diote Antton Aranburuk eta Joxe Mari Iriondok, aipatu berri dugun lanean).

Baina horrek ez du esan nahi bertsolaritzak itxita behar dituenik aurrerantzean hezkuntza eta eskola formaleko atea. Ikasi ezezik, irakatsi ere irakats baitaiteke bat-bateko bertsogintzan. Izan ere, garbi dago inor ez dela ikasia jaiotzen. Garbi dago, beraz, bertsolari denek ikasi egin dutela. Garbi dago, era berean, ia-ia denak eskola informaleko umeak direla.

Garbi dago, bestalde, ikasiz egiten ari direla eta egingo direla biharko bertsolariak ere. Baina agian bada hain argi ez dagoenik ere. Bi galdera eginez azalduko ditut neure zalantzak, beharbada beste norbaitenak ere izan daitezkeenak: 1) zein neurritan dira azken labekadako bertsolariak eskola formaleko ume, eta zein neurritan eskola informalekoak?, eta 2) zein neurritan izango dira biharko bertsolariak eskola bateko edo besteko?

Eta ez dut uste alferrikako galderak direnik, geroxeago ikusiko dugunez. Baina segi dezagun korapiloa askatzen, orain bigarren muturretik tiraka.

NORBEREGANATU ETA IKASI

Hizkuntz irakaskuntzari buruzko teorizazioan bada oinarritzko bereizketarik, bat-bateko bertsogintzaren didaktika ere argi dezakeena: norbereganatze eta ikastearen arteko bereizkuntza. Hona hemen, Jose Ignacio Hualderen hitzetan (1986, 140-141 or.):

«Hizkuntza norbereganatzeko prozesua azpikontzientea da, haurrek beren hizkuntza azalpenik eta ariketarik gabe bereganatzen dute. Hau da hizkuntza batean trebetasuna lortzeko berezko bidea. Ikastea, alderantziz, zentzu tekniko honetan, hizkuntza bati buruz jakintza kontzientea lortzea da. Ikasi dituzun araei buruz hitzegin dezakezu, zeureganatu dituzunei buruz ez. Ikastea esplizitua da; bereganatzea implizitua. Ohizko irakasteknikak, hala nola akatsen zuzenketa, arauen azalpena, etab., ikaste implizitoari zuzenduta daude. Irakasketa honek hizkuntza lortzeko ez du baliorik.

Puntu hau frogatzeko badago ebidentzia; batez ere haurren-gandik. Gurasoek ez dituzte zuzentzen haurren gramatikazko akatsak eta zuzentzen dituztenean haurrek ez dute egiten kasu handirik. Hala ere, haur guztiak uzten diote akatsak egiteari une batean.

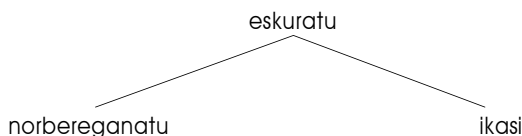
Hipotesi honek esaten du helduek bi bide dituztela hizkuntzaz jabetzeko, alegia, bereganatze implizitua, haurrena bezalakoa, eta ikaste esplizitua, eskolan normalki erabiltzen dena. Helduengan ere lorpen implizitoak beste bideak baino garrantzi askoz handiagoa du hizkuntz trebetasuna eskuratzeko.»

Nahiz eta hitz batzuk ilun eta nahasle gertatu, argi geratu da, noski, bi modutara eskuratzen dela hizkuntza bat: oharkabea (gutako askok ume-umetan euskara eta geroxeago erdara eskuratu genituen bezala) eta jakinaren gainean (eskolan frantsesa edo ingelesa eskuratu-edo genituen bezala). Goroxeago aipatutako pasartean, Amurizak berak ere gauza bera dio: ikasmena jaiotzetik hil arteko ahalmena dela, eta bai etxean, bai ikastetxean... ikas daitekeela, «bai oharturik, bai oharkabea».

Edukia garbi geratu denez, saia gaitezen hitzak ere argitzen. «Ikasi» hitzean egon daiteke gakoa. Normalean bietarako erabiltzen baita: oharkabeko ikastea eta jakinaren gainekoa adierazteko. Beraz, zein hitz erabili oharkabeko ikastea adierazteko; eta zein hitz, jakinaren gainekoa adierazteko?

Hasteko, ingelesera jo beharrean gaude; Estatu Batuetatik etorri baitzaigu bereizkuntza, Stephen Krashen-en eskutik hain zuzen. Krashen-ek «acquisition» erabiltzen du oharkabeko ikastea izendatzeko eta «learning» jakinaren gainekoa izendatzeko. Gaztelerara itzultzeko ez dute oztopo handirik izan: «adquisición» erabili dute lehenengoaren ordainetan eta «aprendizaje» bigarrenarenean. Eta euskaraz? Ez dugu eragozpenik izan bigarrenarekin: ikasketa (eta dagokion aditza: ikasi). Zailxeagoa gertatu zaigu, ordea, lehenengoaren ordaina aurkitzea; «norbereganatze», «bereganatze» eta «lorpen» hitzak erabili dira gehienik, baina badirudi «norbereganatzea» dela egokiena.

Beraz, era berean, bi modutan egin daiteke norbait bat-bateko bertsolari, bi eratan eskura dezake gaitasun hori: *berez*, gaitasun hori norbereganatuz, eta *ikasiz*. Horiek horrela, lan honetan behintzat, esanahi horrekin erabiliko dugu «ikasi» hitza: jakinaren gaineko ikasketa adierazteko; oharkabeko edo berezko eskuratzea edo lorpena adierazteko, berriz, «norbereganatu» hitzaz baliatuko gara; «eskuratu» hitzak, azkenik, bai «ikasi» eta bai «norbereganatu» hartzen ditu bere baitan. Grafikoz adierazita,

Horrela jokatu, bestalde, ez dugu uste «ikasi» hitzaren esanahia gehiegi behartzen dugunik; berezkoaren aurkako bezala ere erabiltzen baita, lehenxeagoko «berezkoa ala ikasia?» galderak adierazten duenez.

BERAZ...

Beraz, bi bereizkuntza egiteko bidea zabaldu digu goragoko galdera horrek, bertsolaritza «berezkoa ala ikasia» den argitzeko eskatu digunean. Alferrrikako galdera itxuraz, baina argibide-iturri gertatu zaiguna.

Izan ere, bertsoak bat-batean kantatzeko gaitasuna berezkoa ala ikasia den galdetzean, honako bi galdera hauek egiten ari gara, oharkabeen ala jakinaren gainean: 1) hezkuntza informalez edo formalaz egiten da norbait bertsolari?, 2) bereganatu ala ikasi egiten da bertsotan bat-batean egiten?

Bi galdera hauei erabateko erantzuna eman aurretik, gogora dezagun nola egin diren gure bertsolariak eta nola egiten ari diren.

- Ia-ia gaur arte hezkuntza informalean egin da bertsolarigaia bertsolari: familian, kalean, lagunartean, sagardotegietan, ingurugiroan... «Odoletik baino gehiago *girotik* bait dator bertsolaria, zati haundi batetan», esan digute Antton Aranburuk eta Joxe Mari Iriondok.
- Era berean, bertsolarigaia oharkabeen egin da neurri handi batean bertsolari, ia-ia konturatu gabe, euskararen jabe egin zen bezala, berez, gehiegi ikasi gabe. Eta kasu batzuetan, gero etorri da gaitasun horren jakinaren gaineko ezagutza; gaur egun gehiagotan lehen baino; eskolatuon euskarari buruzko jakinaren gaineko ezagutza geroago etorri den bezala.
- Beraz, bertsotan bat-batean egiteko gaitasuna, batetik, hezkuntza informalearen emaitza izan da ia-ia gaur egun arte eta halaxe da batipat gaur egun ere eta, bestetik, norbereganatu egin dute ia bertsolari guztiak gaitasun hori, nahiz eta gero batek baino gehiagok ikasi ere egin duen. Baina apenas izan den ikasiz bertsolari egin denik. (Esan gabe doa: arestian emandako esanahi teknikoaz ari gara hemen «ikasi» hitza erabiltzen.)

Horiek dira gertaerak zirriborroz adieraziak, xehetasunetan sartu gabe. Merezi dute, ordea, xeheagotzea eta ñabarduraz hornitzea. Hona hemen bizpahiru puntu gehiago:

- Beraz, nola ulertu «halako *berez* da bertsolari» edo «halakok *berezkoa* du bertsolari izatea» bezalako esaldiak? Gure ustez, honako hau esan nahi da funtsean: hezkuntza informalean egin dela bertsolari. Hau da, bi gauza esaten ari gara batean: 1) eskolatik kanpo egin dela bertsolari eta 2) ikasi gabe eskuratu duela gaitasun hori (beti ere, «ikasi» hitza arestian aipatu bezala ulertuta).
- Eta halaxe egin dira bertsolari gaur egun arte gehienak: bertso-eskolara joan gabe eta bere gisa. Baina, halere, komeni da bi alderdiak bereiztea; gaur arte batera eman badira ere, gerta baitaiteke aurrerantzean ez hala izatea eta asko argi baitezake bat-bateko bertsogintzaren didaktika. Izan ere, batetik, eskolaz kanpo ere ikas daiteke; eta, bestetik, eskolan eskuratua, ikasia ez baina, norberaganatua izan daiteke.
- Guzti hori baliagarri zaigu bat-bateko bertsogintzaren didaktika argitzeko. Lehen hizkuntzaren eta bigarren hizkuntzaren didaktikek lagun diezagukete horretan. Izan ere, orain arte lehen hizkuntzaren moduan eskuratu dute bertsolariak bat-bateko bertsogintzarako gaitasuna; eta bigarren hizkuntzaren didaktikaz ari gara neurri batean, «bertso-eskola» eta «bertsotan ikasi» bezalako kontzeptuak erabiltzen ditugunean.

Eta besterik gabe, goazen bat-bateko bertsogintzaren didaktikaz jardutera, printzipio batzuk edo aipatuz.

NOLA IRAKATSI BERTSOTAN BAT-BATEAN EGITEN?

Labur erantzuten baino errazagoa izaten da labur galdeztzen. Dena den, oso hitz gutxitan erantzun diezaiokegu lan honetako galdera nagusiari. Nola irakatsi daitekeen bertsotan bat-batean egiten? Oso erraz: *hizketan irakasten den bezala*.

Baina erantzun labur guztiak bezala, motz gera daiteke erantzun hori ere, eta argibide eske irakurlea.

Lau sailetan bil daitezke irakurleak, gure erantzun horri egindako harreraren arabera.

- Batzuei erantzun hutsala irudituko zaie: «Hori esan edo ezer ez esan, berdin».
- Beste batzuek zorrotz epaituko dute erantzuna: «Ez da nahikoa hori esatea; hizkuntza ikastea baino gehiago da bertsotan ikastea».
- Izango da tartean irakurle ezkorrik ere: «Ederra aterramendua! Hainbeste eta hainbeste ordu sartu dizkiak frantsesa eta/edo ingelesa ikasten; baina ez alferrik. Beraz, ni bezalakoak badira besteak ere, hemen ez dik inork bertsotan ikasiko».
- Baina eskerrak ez den irakurleetan baikorrik faltako: «Hau egina zegok, motel! Hemen denok ikasten diagu hizketan eta. Umetan gainera! Hori baino errazagorik!»

Horiek horrela, nork du arrazoi lau irakurle-mota horietan? Lehenengoak ez beste hiruek. Izan ere,

- asko esatea da esan duguna: hizketan bezala irakasten dela bertsotan egiten;
- hizkuntza ikastea baino gehiago da bertsotan egiten ikastea;
- bigarren hizkuntzan edo hizkuntza arrotzean egiten ikastea bezain zaila da bertsotan ikastea;
- ama-hizkuntzan egiten ikastea bezain erraza da bertsotan ikastea.

Azter ditzagun banan-banan azkeneko hiru puntuok. Hartara, bide batez, garbi geratuko da zenbat esatea den erantzun dugun moduan erantzutea: hizketan bezala irakasten dela bertsotan egitea, alegia.

BERTSOTAN EGITEN IKASTEA, HIZKUNTZA IKASTE BAINO GEHIAGO?

Horra hor galdera. Hona hemen, berriz, bat-bateko erantzuna: bai; hizkuntza ikastea baino gehiago da bertsotan egi-

ten ikastea. Baina modu askotara uler daiteke erantzun hau. Beraz, xehe dezagun apur bat. Xehetuta gero, bat-bateko baiezkoa bere lekuan uzteko moduan izango gara: batetik, beroarenik gabe eta, bestetik, esanahi betearen jabe.

Bertsolari-hizkuntza, hizkuntza berezia

Hizkuntza berezia da bertsolari-hizkuntza. Berezia da, azalean eta mamian.

Has gaitezen azaletik. Bertsolari-hizkuntza neurtua eta erri-matua da berez eta izatez: silaba-kopuru jakinez osatutako lerroek osatzen dute bertsoa; silaba-kopuru jakinekoek eta errimadunek. Ez dago bertsoarik, neurririk eta errimarik gabe. Hori edonork daki.

Bertsogintzari azala urratu dion edonork daki, era berean, baldintzatua dela bertsolari-hizkuntza, neurtua eta erri-matua izateak baldintzatua. Ohizko hizketa normalean askatasun gehiagoz jokatzeko dugu. Bertsogintzan, ordea, lotuagoak gaude, neurriaren eta errimaren mende. Hain zuzen, horrexegatik da bertsolari-hizkuntza, besteak beste, ohizko hizkerak ez dituen ezaugarrien jabe.

Bertsolari-hizketa, ohizko hizketa ez bezalakoa

Ohizko hizketa ez bezalakoa da bertsolari-hizketa: hizketa kantatua eta antzetzua.

Bertsolaria, jendaurreko bertsolaria, ez da bertsogintzara mugatzen. Bertsoa sortu ezezik, kantatu ere egiten baitu, eta antzetzua eta dramatizatu. Hizkuntza kantatua eta antzetzua da bertsogintza. Jendaurreko bertsolari izateko ez da nahikoa bertsoak egiten jakitea; beste gaitasunik ere behar da: kantatzen jakitea, plaza-gizon izatea, jendearekin harremana sortzen jakitea... Lehen ez tarri onekoa izan behar zen gainera. Gaur norbaitengatik «ez tarri ona du» esatean, askotan gehiago esan nahi da; besteak beste, goian aipatu berriak: badakiela kantatzen eta plaza-gizona dela eta erraz bereganatzen duela jendea...

Beraz, bertsogile hutsa baino gehiago da bat-bateko bertsolaria. Eta hori ere kontuan izan beharko du bertsogintzaren

didaktikak. Zenbat bertsogile on geratu ote da plazatik kanpo, bertsogileaz gain kantari eta antzezle eta komunikatzaile ere ez izateagatik?

Bai, baina...

Beraz, hizkuntza ikastea baino gehiago da bertsotan ikastea; berezia delako bertsolari-hizkuntza (neurtua eta errimatua) eta ohizko hizketa ez bezalako delako bertsolari-hizketa (hizketa kantatua eta antzeztua).

Horiek horrela, xehetuta dago goian emandako erantzuna: hizkuntza ikastea baino gehiago dela bertsotan egiten ikastea. Pasa gaitezen orain agindua betetzera: erantzuna bere lekuan jartzera, beroarenik gabe eta esanahi betearen jabe.

Has gaitezen erantzunari bero ariena kentzen. Hizkuntza da funtsean bertsolari-hizkuntza; hizketa da funtsean bertsolari-hizketa. Ezin ahaz dezakegu: hizketa da funtsean bertsogintza, hizkuntzaren erabilera. Hizketan jardutea da bertsotan aritzea. Hitzez eta esaldiz eta esapidez osatzen da bertsoa. Hizlaria dugu azken batez bertsolaria.

Horrexegatik, hizkuntzaren didaktikaz hitz egin behar da funtsean, bertsogintzaren didaktikaz mintzatzean: bertsolari-hizkuntzaren didaktikaz eta bertsolari-hizketaren didaktikaz. Jakina, «bertsolari-» horrek eransten dionaren didaktika ahaztu gabe: hizkuntza neurtu eta errimatuaren didaktika eta hizketa kantatu eta antzeztuaren didaktika. Baina «bertsolari-» horrek ez dio, nere ustez, funts handiegirik gehitzen hizkuntzari. Beraz, beroarena kenduta, hizkuntza ikastea da funtsean bertsotan egiten ikastea.

Eta, behin beroarena kenduta gero, egin dezagun erantzuna esanahi betearen jabe, batetik kendua bestetik emanez.

Esan dugunez, bi alderdi zaindu behar ditu gutxienez bertsogintzarandidaktikak, hizkuntzaren didaktikak bezala: hizkuntzaren eta hizketarena. Eta bigarren honena azpimarratu nahi dugu; ez baita nahikoa bertsoak egiten jakitea. Ez baita berdin bertsogile izatea eta bertsolari izatea. Bertsogilea baino gehiago baita bertsolaria: bertsogilea ez ezik, plaza-gizona, antzoki-gizona, kantaria, antzezlaria. Bertsoak egitea baino

gehiago baita bertsotan egitea: bertsoak egiteaz gain, bertsoak kantatzea eta antzetzea; bertsotan hitz egitea bakarka eta lagunekin; hitz batean, bertsotan komunikatzea.

Izan ere, bi sail egin ditzakegu bertsolariekin: komunikatzaile onen saila eta bestelakoen saila. Eta komunikatzaile izateko, bi baldintza bete behar ditu bertsolariak: bertsoak egiten jakitea (bertsolari-hizkuntza jakitea) eta bertsotan jakitea (bertsolari-hizketan jakitea).

Beraz, bi alderdiak zaindu behar ditu bertsogintzaren didaktikak, lehenengora mugatu gabe.

Eta horretan zertxobait geratu banaiz, susmo bat dudalako geratu naiz: ez ote dugun bertsogintzaren didaktika bertsolari-hizkuntzara gehiegi makurtu, bertsolari-hizketarena pixka bat baztertuz. Horrexegatik, uste baino gehiago esaten ari gara goian esandakoarekin: beroarena kenduta, hizkuntza ikastea da funtsean bertsotan egiten ikastea.

Horra hor, beraz, goiko galderari emandako erantzuna, beroarenik gabe eta esanahi betearen jabe. Orain hizkuntzaren didaktikari buruz jardutea besterik ez zaigu falta; betiere, hizkuntzaz ari garela, hizketaz ere ari garela kontuan izanik.

BERTSOTAN IKASTEA: BIGARREN HIZKUNTZA IKASTEA BEZAIN ZAILA ALA LEHEN HIZKUNTZA IKASTE BEZAIN ERRAZA?

Gogora dezagun zer erantzun diogun lan honetako galdera nagusiari: *hizketan irakasten den bezala* irakasten dela bertsotan bat-batean egiten. Gogora dezagun, era berean, nola hartu duen irakurle ezkorrak erantzun hori: «Ederra aterramendua! Hainbeste eta hainbeste ordu sartu dizkiak frantsesa eta/edo ingelesa ikasten; baina ez alferrik. Beraz, ni bezalakoak badira besteak ere, hemen ez dik inork bertsotan ikasiko». Eskerrak bestelakoa izan den irakurle baikorrak erantzunari egindako harrera: «Hau egina zegok, motel! Hemen denok ikasten diagu hizketan eta. Umetan gainera! Hori baino errazagorik!».

Irakurle ezkorrak eta baikorrak, biek, arrazoi dutela ere aurreratu dugu. Eta norbaitek esan diezaguke ezin dezaketela biek arrazoi izan. Eta honi ere arrazoi eman behar. Hau

katramila! Nola daiteke guzti hori? Nola daiteke, batetik, denek arrazoi izatea eta, bestetik, denek elkarrekin ez bat etortzea? Oso erraz. Hizkuntzak horrelako gauzak dituelako: hitz berdinez gauza ezberdinak esan daitezkeelako, eta hitz ezberdinez gauza berdinak ere bai. Beraz, erabilitako hitzak eta esandako zenbait kontu argitu beharrean gaude. Tranpa gehiegi egin baitugu hitzetan.

- Lehenengo argitasuna. Lehenengo puntuan egin dugu, baina gero ez dugu kontuan izan. Gogora dezagun. Bi modutan ikas daiteke: oharkabeen (gutako askok u me-umetan euskara eta geroxeago erdara ikasi genituen bezala) eta jakinaren gainean (eskolan frantsesa edo ingelesa ikasi genituen bezala). «Norberenganatu» aditza auke-ratu dugu «oharkabeen ikasi» adierazteko eta «ikasi» aditza utzi dugu «jakinaren gainean ikasi» esateko. Aldi berean, «eskuratu» aditzak bi ikasmoduak izendatzeko balio du.

Hori garbi utzi dugu lehen puntuan. Baino geroago ez diogu jaramonik egin. Eta hortik etorri zaigu nahasmena, norberenganatzea eta eskuratzea izendatzeko ere «ikasi» aditza erabili baitugu. Ea hemendik aurrera kontu handia-
goz ibiltzen garen.

- Bigarren argitasuna, berriz, «lehen hizkuntza» eta «bigarren hizkuntza» hitzei dagokie.

Bada zalantzan jarri duenik lehenengo eta bigarren hizkuntzen arteko dikotomia (Mackey, 1984). Eta dikotomia hori zalantzan jartzean, zalantzan jartzen du noski bien didaktiken dikotomia ere. Eta bat gatoz Mackey-rekin.

Izan ere, kontua ez da lehenengo edo bigarren edo hirugarren hizkuntza eskuratzea; *nola* eskuratzen den baizik: oharkabeen norberenganatuz ala jakinaren gainean ikasiz.

Baina gauzak nahastean sortzen da katramila. Garbi dago denok oharkabeen eskuratu dugula lehen hizkuntza, ama-hizkuntza alegia. Hurrengo ez dago garbi: jakinaren gainean ikasiz eskuratu dugula bigarren hizkuntza. Izan ere, euskaldun gehienok oharkabeen eskuratu dugu bigarren hizkuntza ere: dena delako erdara; eta gehienok ume-

tan eta zenbaitek geroago. Bada gure artean urrutiago joan denik ere: hirugarren hizkuntza oharkabea ikasi duen edota ikasten ari denik ere.

Kontua lehen esan duguna baita: *nola* eskuratzen den hizkuntza, eta ez zenbatgarrena den hizkuntza hori.

Gero, noski, jakinaren gaineko bihurtu dugu askok lehen oharkabea eskuratua. Eta besteak beste, lehen eta bigarren hizkuntzan idazteko eta irakurtzeko gaitasunak ere eskuratu ditugu.

- Beraz, bi argitzeak batera ekarriz:
 - Lehenengo hizkuntza eskuratzea bezain erraza izan daiteke bigarren hizkuntza eskuratzea ere, baldin eta oharkabea eskuratzen bada.
 - Lehenengo hizkuntza ikastea bezain zaila zatekeen bigarren hizkuntza ikastea ere, baldin eta lehenengo hizkuntza jakinaren gainean ikasiko balitz. (Ez da hala gertatzen, ordea; lehenengo hizkuntza, ikasi ez baina, norbereganatu egiten baita.)
- Beraz, bertsotan egiteko gaitasuna eskuratzeari aplikatuz:
 - Lehenengo hizkuntza eskuratzea bezain erraza izan daiteke bertsotan egiteko gaitasuna eskuratzea, baldin eta lehen hizkuntza bezala eskuratzen bada: oharkabea, alegia.
 - Bigarren edo hirugarren hizkuntza edo hizkuntza arrotza ikastea bezain zaila izan daiteke bertsotan egiten ikastea, baldin eta jakinaren gainean ikasten saiatzen bagara.
 - Beraz, kontua ez da bertsotan egiteko gaitasuna eskuratzea, baizik eta *nola* eskuratzen den: oharkabea ala jakinaren gainean.
- Horiek horrela, orain argiago uler ditzakegu, agian, lehenago esanak:
 - ... bertsolarigaia (ia-ia gaur arte) oharkabea egin da neurri handi batean bertsolari, ia-ia konturatu gabe, euskararen jabe egin zen bezala, berez, gehiegi ikasi gabe. Eta kasu batzuetan, gero etorri da gaitasun horren jakinaren gaineko ezagutza; gaur egun gehia-

gotan lehen baino; eskolatuon euskarari buruzko jakinararen gaineko ezagutza geroago etorri den bezala.

- Beraz, bertsotan bat-batean egiteko gaitasuna, batetik, hezkuntza informala emaitza izan da ia-ia gaur egun arte eta halaxe da batipat gaur egun ere eta, bestetik, norberegianatu egin dute ia bertsolari guztiak gaitasun hori, nahiz eta gero batek baino gehiagok ikasi ere egin duen. Baina apenas izan den ikasiz bertsolari egin denik. (Esan gabe doa: arestian emandako esanahiaz ari gara hemen «ikasi» hitza erabiltzen.)

BERTSOTAN EGITEKO GAITASUNA ESKURATZEA/IRAKASTEA

Horiek horrela, uste dugu asko esatea dela bertsotan egiten ikastea hizkuntza ikastea bezala dela esatea. Baina berehala erasoko digu lehen saileko irakurleak:

—Kontua ez huan horrela, bestela baizik.

Eta jarraituko du:

—Honako hau huan galdera: nola irakatsi bertsotan bat-batean egiten? Eta hik emandako erantzuna, berriz, beste honako hau: «Labur erantzuten baino errazagoa izaten da labur galdetzen. Dena den, oso hitz gutxitan erantzun diezaiokegu lan honetako galdera nagusiari. Nola irakats daitekeen bertsotan bat-batean egiten? Oso erraz: *hizketan irakasten den bezala*».

Eta nik, orduan:

—Hori esan edo ezer ez esan, berdin. Eta hik luze erantzun duk, baina ez nik egindako galderari; nola *irakatsi* duk galdera, eta hik nola *ikasten* den erantzun.

Zer esan horretaz? Ba, arrazoi duela. Uste baino zorrotzagoa dela lehen saileko irakurlea. Antz eman diola nere hitz-jokoari: nola *irakasten* den izan galdera, eta nola *ikasten* den erantzun nik.

Eta nola atera korapilo honetatik? Bide bakarra dago gure ustez: bi ikasmodu berezi ditugun bezala (oharkabekoa —norberegianatzea— eta jakinaren gainekoa —ikastea—), bi irakasmodu bereiztea hurrenez hurren (oharkabekoari dagokiona eta jakinaren gainekoari dagokiona). Izenak ere modaltu beharrean gaude: dirudienez, «irakatsi» dagokio «ikasi» aditzari eta

beste aditzen bat «norbereganatzeari»; agian, «erakutsi» litzateke egokiena, «irakatsi» baino zeharbidezkoagoa eta leunagoa eta informalagoa baita esanahiz; «azaldu», «aurkeztu» eta abarre n kidekoa. Eta, horiek horrela, hirugarren aditz bat ere tajutu beharko dugu, «eskuratu» aditzari legokiokeena eta «irakatsi» eta «erakutsi», biak, baitan hartuko dituen.

Hitzak hitz, ezin gera gaitezke teoriaren armiarma-saretan katramilatuta, batez ere errealitatean korapiloa askatu samarra dagoenean. Hor daude hezkuntz arloan, esate baterako, A eredu, B eredu eta D eredu. Gogora ditzagun arlo bakoitzaren zer-nolakoak, orain zedarritutako hiztegiaren arabera:

- A eredu, ikasleak ez daki euskaraz, eta euskara jakinaren gainean ikasiz saiatzen da bere burua euskalduntzen.
- B eredu, ikasleak ez daki euskaraz, baina ikasgaiak euskaraz eskuratuz bereganatzen du euskara, batipat oharkabean eskuratu ere, jakinaren gaineko ikasteari ateak itxi gabe.
- D eredu, ikasleak badaki euskaraz, eta euskaraz egiten da hainbat ezagutzaren jabe. Ikasleak, batetik, oharkabe lantzen du euskara eta, bestetik, ohartuki lantzen.

Halere, ez da konforme izango gure irakurle zorrotz bezain egoskor eta zirikatzailea. Saia gaitezen, beraz, esandakoa gehiago zehazten eta xehetzen, bat-bateko bertsogintzaren ikas/irakaskuntzari aplikatuz.

- A eredu bertso-eskolan, bertsotan ez dakien bertsolariak jardungo luke, bertsotan jakinaren gainean ikasiz.
- B eredu bertso-eskolan, bertsotan ez dakien bertsolaria arituko litzateke, baina zeharbidez eta oharkabean ikasiko luke bertsotan egiten, jakinaren gaineko ikasteari ateak itxi gabe.
- D eredu bertso-eskolan, bertsotan badakien bertsolarigai arituko litzateke, bertsogintza gehiago landuz, bai oharkabean, bai ohartuki.

Beraz, horra hor bertsotan «irakasteko» hiru irakasmodu. «Zein da hiru ereduetan onena eta eragileena?», galdetuko digu

oraindik ere geure irakurle egoskorrak. «Egoera eta baldintzak eta bertsolarigaiak nolakoak diren ikusi behar aurrez», erantzungo diogu setatsu. «Eta besterik ez?», hark. Eta guk: «ez al da nahiko, ondorio batzuk atera eta bidea urratzeko?».

Beraz, atera ditzagun ondorioak. Eta gero gerokoak.

ZENBAIT ONDORIO

Gu re ustez, funtsezkoena esana dago. Baina laburbil dezagun zenbait puntutan, eta atera zenbait ondorio, gaingiroki bada ere:

Hizkuntza eskuratzen den bezala eskuratzen da bertsotan egiteko gaitasuna

Ikusi dugunez, baieztapen honek egoki zabaltzen dizkio bertsolaritzari didaktikaren ateak. Batetik, atzean geratzen dira zenbait uste ustel eta erabat gaindituta hainbat oztopo; baina, bestetik, agerian azaltzen zaizkigu mugak ere. Hitz batean: zabalik ditu bertsolaritzak didaktikaren ateak eta markatuak nondik-norakoak.

Euskal gizartea izan da gaurdaino bertsolari-eskolarik onena eta ia bakarra. Lehen eskola horretan sortutako hutsunea betetzera dator gaur eskola formala

Horixe da berez lehen momentuan eskola formala: gizartearen lagungarri eta osagarri eta, batzuetan, ordezkari. Gizartearen egitekoa indartzera dator eta, ahal duen eran, indartzera. Horrexegatik, ahalik eta gehien erabiliko ditu, alde eta moldez, lehen eskola (izan) den gizarteak eskainitako baliabideak.

Hiru motatakoak izan daitezke bertso-eskolako jardunak: hezkuntzako A, B eta D ereduaren antzekoak

Labur esanda, jakinaren gaineko bertsogintzan oinarritzen da A ereduko jarduera: lehenik arauak eta teknikak ikasi eta ondoren jardun. Bertsolarigaiak *ikasi* egiten du bertsotan, A ereduko erdaldunek euskara bezala: asignatura moduan, kanpotik, ariketa paradigmaticoak eginez.

Bertsoak entzunez, bertsoak buruz ikasiz, bertsoak eginez eta kantatuz egiten da bertsolari, ia-ia ustegabea egin ere, D ereduko jardueran murgildutako bertsolarigaia. Ikasi ez baina, *norbereganatu* egiten du bertsoarako gaitasuna, D ereduko eskoletako neska-mutilek bezala: bertsoak erabiliz, ari-keta sintagmatikoak eginez.

Bi eredu horien artean geratzen da B ereduko jarduera.

Hiru jardueretara zabalik egongo da bertso-eskola. Eta hirurak erabili beharko ditu, aldiari aldiko egoera eta beharren arabera.

Bertso-zaletasuna piztera eta areagotzera joko du batez ere bertso-eskolak

Bertso-zaletasunean oinarrituko da bertso-eskolaren jarduna. Zaletasun hori du abiapuntu eta zaletasun hori areagotzea helburu. Horretarako, bertsolarigaiek bertsoa gozatu dezaten egingo du lan.

Giro sortzeak du bertso-eskolan lehentasuna

Hezkuntza informala nagusigoa aitortzearen ondorio besterik ez da.

Ahalik eta gehien erabiliko ditu bertso-eskolak bertso-gizartearen baliabideak

Bertso zaharrak buruz ikasi, bertsolari-jaialdietara joan, komunikabideetako lanez baliatu, herriko bertsozaleak eta inguruko bertsolariak eskolaratu... Bertso-eskolak gizartearen baliabide horiek eta gehiago. Ezin gera daiteke erabili gabe.

Bertso-teknikak erabiliz ere irakatsiko da eskolan

Jarduera formalak ere toki garrantzizkoa du bertso-eskolan. Hezkuntza informala lehentasuna aitortzeak ez dakar formala baztertzea; hau haren zerbitzuan jartzea baizik; eta biak bertsolariaren zerbitzuan.

Datorren bezala landu behar da bertolarigaia

Kaltegarri izan daiteke, adibidez, metodo itxi bat ezartzea, bertolarigaiaren berezkoari atea itxiz.

«Metodoa» hauxe da, hain zuzen: bidea, ezinbesteko bidea, zerbait ikasteko nahitaez ibili beharrekoa. Hitz egokia dugu, esate baterako, piano-irakaskuntzarako; matematika-irakaskuntzarako ere bai. Ez, ordea, hizkuntz irakaskuntzarako; ezta bertso-eskolarako ere.

Metodo guztiak bide gisa erabili behar dira: lagungarri diren neurrian.

Ez da beharrezkoa bertso-eskolako maisua bertsolari izatea

Bestela esanda, bertsolari izan gabe ere izan daiteke bertso-eskolako maisu. Honek, jakina, ezagutu beharko ditu bertso-gintzaren teknikak; jakin beharko du bertso-giroa sortzen, bertolarigaiak akuilatzen eta hauen jarduna bideratzen... Baina bertsolari izan gabe ere egin daiteke guzti hori.

Galdezka hasteko irrikan egongo da, noski, puxka batean isilik egon den irakurle egoskorra: «eta guzti hori, nola?». Hurrengo baterako utzi behar geure erantzuna. Orduan erakutsiko diogu zer egiten dugun bertso-eskolan. Baina beste batean izan beharko.

AIPATUTAKO BIBLIOGRAFIA

- AMURIZA, Xabier (1985): «Bertsolaritza», *Euskal Herria: historia eta gizartea*, Donostia, Jakin, 469-489 or.
- HARANBURU, Antton eta IRIONDO, Jose Mari (1980): «Bertsolaritza gaur eta bihar», Donostia, *Jakin* 14/15, 38-49 or.
- HUALDE, Jose Ignacio (1986): «Bigarren hizkuntzen norberegantzearen teoria eta euskal irakaslea», Donostia, *Zutabe* 10, 138-146 or.
- MACKEY, William F. (1984): «Sei galdera L1/L2 dikotomiaren balioari buruz», Donostia, *Zutabe* 5, 125-147 or., Donostia. (Jatorrizko testua frantsesez argitara zen «Six questions sur la valeur d'une dichotomie (L1/L2)» izenez, *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata* (XV. urtea, 2-3 zk., 23-58 or.)